

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ В ПОЕЗІЇ М. ОРЕСТА

Анотація. Стаття присвячена аналізу образу жінки в поезії М.Ореста. Образ жінки сягає корінням архаїчних уявлень та позначений світоглядними установками автора.

Ключові слова: архетип, жінка, любов, легенда, природа, романтизм.

Аннотация. Статья посвящена анализу образа женщины в поэзии М.Ореста. Образ женщины имеет корни в архаических представлениях и отличается влиянием мировоззренческих установок автора.

Ключевые слова: архетип, женщина, любовь, легенда, природа, романтизм.

Summary. The article deals with analysis of the image of woman in the poetry of M.Orest. This image has genetic connection with the ancient views on the world. The image of woman in the poetry has had influence of the author's views on the world.

Key words: archetype, woman, love, legend, nature, romantic.

Поезія М.Ореста має глибинний зміст і незаперечно цінність для історії української літератури. На теренах еміграції світ поетичного слова стає для молодшого брата М.Зерова чи не єдиною втіхою. Літературознавці відзначили, що головним у поезії М.Ореста є образ природи, зокрема лісу та дерев. Привертала увагу дослідників і досить своєрідна та багата поетична лексика митця. Проте не можна сказати, що в художньому моделюванні світу поет обмежувався тільки плеканням «магії слів» [5, с. 141] та оспівуванням природи. Однією з домінант у художній моделі світу поета виступає образ жінки. Метою цієї статті є спроба розкрити, який зміст вкладає М.Орест до образу жінки. Ліричний герой висловлює своє захоплення, замилювання жінкою, яка постає насамперед в образі коханої, усвідомлює її вивищеність, піднесеність, наближає до божественного світу. Та метод естетичного освоєння образу жінки впливає з надр романтизму, передовсім німецького. Культ прекрасної дами в поезії М.Ореста набагато глибший, пов'язаний із його поглядами на людське життя, роль природи в ньому. Прекрасна дама – кохана, яку ліричний герой обожає та одночасно може розчаруватись через те, що зовнішня краса не відповідає красі внутрішній. «Поет умів виразити і щастя поділеного почуття, і його всеохоплюючу стихію та життєдайну силу...» [1, с. 15].

Образ жінки є найголовнішим виявом Архетипу Великої Матері, за К.-Г. Юнгом. Цей образ пов'язаний із усім, що може асоціюватися з родючістю та продовженням життя: водою, квіткою, збаном, джерелом та ін.

Більшість поезій про жінку і присвячених їй мають криптоніми «Н.Г.» і «Н.К.» Споглядаючи красу молодої жінки, ліричний герой бажає, щоб «Цвігіння і радість, бриніння і рух» [5, с. 34] не згасали. Чи ця краса, свіжість, що має витоки у райських криницях, блиск очей колиш згаснуть, – відповідь на це питання шукає ліричний герой. Жінка мовби проектує власне безсмертя за допомогою дерева шляхом його сакрального зв'язку з небом. Жінка зростає духовно так, як і дерева, що прагнуть верхівками в «...безмежжя величне небесної волі!» [5, с. 35]. При описі «жіночого полудня» ліричний герой використовує образ білих хмар

над містом, і лип, які «...шепчуть пахощі медові» [5, с. 151], мовою, зрозумілою янголам. Сакральний зв'язок жінки з деревом очевидний.

Жінку «біля грані законів земних» [5, с. 35] зустрінуть янголи і подарують райські ключі (поезія «Цвігіння і радість, бриніння і рух...»). Жінка, отже, навіть може порушити норми й усталені закони. Їй дозволено все, якщо вона діє в ім'я добра. За легендою, ключі від раю є у пташки зозулі, а біля входу до раю стоїть апостол Петро. Вхід до сакрального місця недоступний для жінок. Оскільки церква є місцем, де людина наближається до раю як втілення найвищого блаженства, то до святилища у храмі вхід жінкам суворо заборонений. Через благословення янголів жінка може отримати право мати доступ до раю як втілення всього найкращого. Але ключі жінка має завдяки своїм моральним якостям. Такою прихованою в підтексті думкою М.Орест ще раз наголошує: все, що відбувається з людиною, є наслідком її вчинків. У вінку безсмертя жінка зійде «на вишні, на вічні престоли» [5, с. 35], щоб ніколи не згаснути.

Поезія «Рятунок» ілюструє духовний занепад міста, над яким нависла загроза знищення. Гнітючість і приреченість панують настільки, що живі задрять померлим. У місті з'являється чоловік, який на вигляд нічим не вирізняється, але атмосфера, яку він створює навколо себе, свідчить про його недобрі наміри. Люди йдуть за цим чоловіком, він стає їхнім поводитирем. Та ось з'являється дівчина-рятівниця, яка розгортає перед чоловіком сувій паперу, запитуючи: «Чому прийшов сюди? Хіба забув? Поглянь і йди» [5, с. 80]. Від побаченого чоловік перетворюється на вихор і зникає, і дівчина також. Люди не могли запам'ятати її зовнішнього вигляду, так і не дізналися, хто ж був їх рятівницею. А зовнішній вигляд чоловіка закарбувався в пам'яті: старий, у потертому пальто, із прихованим обличчям. Особливу увагу звернено на образ-деталь у портретній характеристиці «чорнокнужника» – очі: «Холодні, вигаслі, старечі, майже / Без виразу вони були» [5, с. 81]. Ідеєю цієї поезії М.Орест утверджує вищу мету жінки, яка є наближеною до добра.

Любов – джерело світла, прозоріння, одухотворення. Саме таке почуття описане в поезії «Петра-

рка». Найсильніша любов приходить тоді, коли людина перебуває на межі, зневірюється. Дні людини в літах порівнюються зі стиглими гронами. Ліси стають тим місцем, звідки походить вона жінка. Ця генеза не випадкова, бо ліс є символом землі й безпосередньо пов'язаний із жіночим началом [див. 9, с. 267]: «Щасливий, він в незайманих лісах / Узрів Ясної Женственості стяг, / І в чистих водах – блиск її корони [5, с. 35]. Лише ставши духовно ближчим до природи, можна пережити справжнє почуття до людини, яка тобі небайдужа.

Називаючи кохану метафорично «Світлич виднокруга», ліричний герой дає читачеві знати про те, що жінка, до якої відчуває найвищі почуття, є неземною. Заради неї треба прагнути іти вперед, далеко до обр'ю, наскільки сягає око. Після смерті коханої у *вітах життя* (метафора) Петрарки оселилась туга, але те почуття до юної Лаури він збереже для того, щоб прожити решту життя окриленним і натхненним: «Блаженства безмір дав йому дознати / Близький од віку, безутратний світ» [5, с. 35].

Кохана жінка порівнюється з найпрекраснішою порою в природі – цвітінням, у якому ліричний герой вбачає джерело свого походження та законірність цього походження одночасно: «Любов завжди наперед встановлена. Завжди це саме зустріч двох, з яких один уже давно взятий «від ребра іншого». Зустрічаючись у любові, ми знову зустрічаємось, оскільки і предше колись знали одне одного» [5, с. 136]. Любов виростає із вдячності за душевне тепло. Звучить заклик до янголів нести коханій ласку від неба й безкраю любов до долі, щоб була прихильною. Ліричний герой не відділяє жінку від природи. Для нього кохана – неначе все-світ: «Ти – цвіт землі! Тебе люблю, бо знаю: / Я виріс серцем у твоїм теплі...» [5, с. 36].

Молодість і краса жінки полягає насамперед у її чистоті, багатому внутрішньому світі. «Свята далина» у спокійних очах коханої свідчить про її утаємниченість, причетність до чогось невимовного, невідомого іншим. На доказ цієї думки наводимо слова О. Шпенглера: «Жіноче начало ближче до космічного. Воно глибинним чином пов'язане із Землею і безпосередньо включене у великі коловороти природи...» [11, с. 340]. Про вік жінки ліричний герой говорить непрямо через переосмислення музичного терміна *октава* (звуковий інтервал із восьми тонів). Отже, кохана ще зовсім юна: «Літ її третя октава / В повнім цвіту була» [5, с. 37].

Літо настає, щоб врятувати душі двох закоханих. Ліричний герой розуміє, що все колись зникає. Коли людина щаслива, час для неї минає швидко. Літо знаходить причал у вічності. Навіть час, який перебуває у постійному неспокої та кудись спішить, відкладає своє весло, безсилий перед силою природи у її найвищому буянні в літню пору. Образ коханої невіддільний від літньої пори й має ознаки богині землеробства, покровительки шлюбу Церери, яка зображувалась зі снопом у руках

[див. 12, с. 42]. Лілія – символ чистоти та непорочності, саме з цією квіткою порівняна жінка, яка є безсмертною, як і природа у своєму одвічному повторенні. У Новому Заповіті Ісус у нагірній проповіді закликає слухачів бути, як польові лілії, не піклуватися, що їсти, пити, у що вдягнутися, а турбуватися про духовне, і тоді матеріальні блага Бог додасть до внутрішньої краси: «В одінні світлім, із снопом в руках, / Як лілія білієш ти в лугах» [5, с. 49].

Жінка – «владарка у королівстві літа» [5, с. 51], оселя якої – замок, розташований у лісі на вершині гори (гора – символ, схожий до Світового дерева). Отже, жінка наближена до божественного світу. «Залюбленість незгасна» проймає всі почуття жінки. Навіть природа розступається перед такою душевною красою, яка є вічною: «О, не для тебе, щасна, зим погрози / І смертних жереб не припав тобі...» [5, с. 51].

Справжнє почуття для ліричного героя М. Ореста не бурхливе, сповнене пристрасті, а навпаки – ніжне, мрійливе, що виражається через метафори: «меди супокою» [5, с. 52], які дає змогу пити «подруга світла» [5, с. 52], тобто кохана. Таке почуття, за класифікацією давніх греків, є любов'ю-агапе, суть якої полягає в альтруїзмі, обожнюванні об'єкта кохання, самозреченні, терплячості, у такої любові немає претензій на взаємність у відповідь, за силою такою ж, як у того, хто любить [див. 4, с. 272-273]. Чарівність заходу сонця пробуджує в коханої сильне почуття захоплення красою природи, від чого жінка плаче. Природа здатна викликати такі ж почуття, як і мистецтво: змушує людину пережити катарсис.

Оспівуючи кохану, ліричний герой не може дібрати слів, щоб найповніше відобразити її красу, тому його пісня є «неголосною». Звертаючись до коханої «Тебе, жіноцтва вицвіте і феє / Гаїв незайманих буття» [5, с. 52], він настільки сильно відчуває свою другорядну роль, що порівнює себе з дитиною. Жінка справила дуже сильний вплив, такий, що ліричний герой відчуває себе, немов дитина, завдяки внутрішній трансформації. Ліричний герой неначе повертається до дитинства, а дерева, які цвітуть, стають для нього схожими на забуті й відроджені легенди. Навіть доля стане прихильнішою, коли серце сповнене почуття: «В твоєму світлі, як дитя, / Хай завершу свого життя дороги! [5, с. 53].

«Ясна, многодарна богиня» Помона приходить до садів ліричного героя (поезія «Помона»). Образ саду символізує свідомість, упорядкованість у природі [див. 2, с. 450]. Серпень, який «щасливив плоди», стає підбиттям певних підсумків у житті. Давня мрія ліричного героя справдилася: богиня плодів показала свою милість, кладучи долоні на його чоло та щоки.

У поезії «Зігфрід до Крїмгільди» своєрідно опоетизована легенда германо-скандинавського епосу, в якій Зігфрід постає як могутній лицар, який вбиває дракона-охоронця скарбів, а разом з

ним і коваля, який виготовив для лицаря казковий меч. Не схотівши поділитися скарбами з ковалем, за допомогою меча якого він і вбив дракона, Зігфрід опиняється у схожій ситуації. Він допомагає бургундському королю одружитися з Брюнхільдою, а та, дізнавшись про змову чоловіків, наказує королю вбити лицаря. Усі ці події стали наслідком суперечки дружини лицаря Крїмгільди та Брюнхільди про те, чий чоловік могутніший [див. 6, с. 216]. Крім того, лицар є нащадком Вотана або Одїна – провідника до потойбічного світу [див. 10, с. 70]. Звертаючись до коханої «Тиха ліліє вод», «Найпрекрасніший вицвіте красного світу» [5, с. 58], Зігфрїд закликає не засмучуватися, незважаючи на те, що про зраду короля йому вже відомо. Весна окришила, зробила натхненним лицаря, і він вірить у власне безсмертя, забувши про свій гріх, за який і розплачується пізніше: «Він (світ – І.П.) нам мати, отець, він і щит в обороні – / І загину нема в світлоносному лоні» [5, с. 58].

Любов для ліричного героя М.Ореста не лише почуття до протилежної статі, любов до природи. Це й імператив життя, орієнтир, за допомогою якого мораль і духовність стають провідними для людини. «Вкоренитися» в любові – не означає цілковито зосередитися на своїх почуттях. Любов – це насамперед діяльність, яка полягає в житті за законами добра, любові до ближнього й заповіді, яка не обмежена якимось одним релігійним канонам: не убити. Чекаючи на «добу благословенну», ліричний герой бачить навколо суцільну темряву, яку здатне освітити «полум'я священне... пророчих книг» [5, с. 69]. Та все-таки краще життя не тільки повинне прийти, воно вже надходить: «Тож хай любов нас, відданих, огорне, / Хай буде нам вона дороговказ...» [5, с. 69].

У «Баладі про час» любов уявляється як життєтворча сила, яка здатна подолати плин часу. Утвердившись у взаємному почутті, ліричний герой, «руйнач глухих законів» [5, с. 106] часу – «сліпого владаря землі» [5, с. 106] все одно відчуває себе «нащадком рабських поколінь» [5, с. 105]. Єдине, що може допомогти подолати це відчуття покори, – «уроче» слово *люблю* від жінки, завдяки якому ліричний герой зруйнує стереотипне сприйняття часу людського життя як кінцевого. У красі жінки, в її утвердженні життя набагато більше правди, ніж у часу:

І душу б не тривожив нерозгадний

Початок кожен і магнет кінця.

Є Вічний День, могутий і незрадний,

І живить смертних блиск його вінця [5, с. 106].

Любов – найвища сила, яка не хоче рабів. Лише тому, хто сам прийме її верховенство, вона відкриє новий, незнаний світ. Люди перебувають у «хмурім незнанні», істина ж любові так близько. Минаючи села й міста, любов не може звільнити людей від самоти, туги. Стан природи суголосний із відчуттями людей: «І гай жалобний зняв свої корони, / І по садах безлунна мла холодне» [5, с. 72].

Образ персоніфікованої любові побудований на принципі невідповідності між зовнішнім виглядом та внутрішньою суттю: «повільна, безпричальна» жінка на ім'я Любов убого вдягнена: «Але вона – владарка і цариця» [5, с. 71]. Крізь її непоказний одяг проглядає нематеріальне вбрання, «многобарвне і багате». Під складками хламиди рука жінки тримає «берло стебловиде», що символізує провидіння, промисел на знак того, що Всесвітом керує вища сила [див. 12, с. 33].

Щастя, на думку ліричного героя М.Ореста, полягає в тому, щоб в усамітненні бути впевненим і мужнім, а також знати, кому принести своє поклоніння й шану. Такою є богиня Флора, покровителька природи, метафорично названа «клейнод межі жон» [5, с. 95], у якій ліричний герой просить благословення.

Друга весна на чужині ятрить рану в душі (поезія «Весна 1946» з присвятою «С.І.») ліричного героя. Від коханої жінки його відділяють річки й безодні. Та кохана поза часом і простором простягає руки до ліричного героя, і внаслідок цього чудо любові сяятиме у світі:

І все, що на мертвих котвах

У світі стояло, смутне,

Твоєї ніжності подвиг

Оживить, порве, сколихне [5, с. 101].

Любов без взаємності торує шлях до самотності, яка гнітить ліричного героя. Прощаючись із коханою, він дорікає їй за те, що вона не відгукнулася на його поклик «піднести життя похилу вісь» [5, с. 102], «заворожене прорвати коло» [5, с. 103]. Пробиваючись крізь вагу й темряву води, душа, можливо, весніючи востаннє, дає весло незрячій жінці. Весло – символ зародження дії. За давнім звичаєм, весло пов'язане зі спорудженням храму [див. 2, с. 110], а відтак із духовним у почутті кохання, до якого ліричний герой вкладає небуденний зміст, який, на жаль, був незрозумілим для його коханої. Метафора *похила вісь життя* увиразнює сприйняття почуття любові та його ролі в житті людини. Нещаслива любов асоціюється з образом колеса, похила вісь якого робить неможливим будь-який рух. Такий відчай цілком відповідає втраті почуття: «Коли гине парость кохання – темніє світ, бо самотність – то присмерк і вічний холод на зневіреній душі, і ніщо не може розвіяти, розтопати її, хіба що нове, ще сильніше почуття» [7, с. 5].

Жінка не поділяє поглядів поета на світ. Змалюваний ним пейзаж вона критикує: «Не згодна! Цей ландшафт – сентиментальний!.. / Ваш легіт в лагоді своїй – банальний...» [5, с. 189]. Та ліричний герой сприймає цю критику пофілософському, вбачаючи в ній не розуміння й поцінування змалюваної в поезії краси природи, а власну неспроможність цю красу збагнути. Егоїзм, небажання дослухатися до думки іншого стають свідченням невдоволення жінки тим, що об'єкт змалювання в поезії – не вона сама, а природа. Ліричний герой бачить не тільки світлий, а й темний

бік жінки, який зовні виглядає як світіння у профілі обличчя: «...Знайоме оку в статуях богинь, / Що лиш для себе хочуть поклоніння [5, с. 189].

Маки – «королевичі полів» [5, с. 103] – приходять до порогу жінки, але вона не хоче уквітчати себе ними, знаючи, що це не останні відвідини. Ліричний герой закликає схаменутись, бо ж світ, крім життєтворчої, має й «сиротящу путь». Треба пам'ятати про це, бо «вітри розстання» рвуть людину Ніколи не знаєш, що чекає на тебе, тому треба поспішати жити і не уникати шансу змінити життя за законами любові й краси.

Мить зустрічі для ліричного героя – немов марево. Коли вона відбудеться то душа розквітне, і ця радість буде настільки вищою за ліричного героя, що він не схоче жити після того, як відчужить її («Гляджу в майбутнє і смучусь...»).

Любов окрилює людину, робить її кращою. Кохаючи, не можна відмовлятися від того, щоб поглянути на світ не з романтичної, а з реальної точки зору. Ліричний герой унаслідок цього переживає внутрішній конфлікт, бо любов може колись утомитись зі своїм намаганням закрити ліричному героєві очі на темні боки життя, від осмислення яких він не може відмовитись: «Ти звеш мене в блакитне і ранкове, / А я тебе – в безбарвне і вечірне» [5, с. 150]. Індивідуально-авторська антитеза «блакитного й ранкового» – «безбарвного і вечірнього» увиразнює сприйняття внутрішнього світу ліричного героя й поета.

Навіть тоді, коли ліричного героя втомлять переживання, любов не згасне, посилаючи в «безаромний» [5, с. 150] вечір пахощі троянд і лілій. Світ постає в образі гігантських чаш на терезах, які постійно напружено коливаються. Але по той бік реального світу з його одвічним ваганням між злом і добром є любов, яка дасть відчуття щастя всім «жертвам ночі, туги і зневаги» [5, с. 151]. У поезії «Діалог» ліричний герой постає в образі воїна, поборника любові: «Я всупереч життю і смерті злобній, / Як вежу, в небо піднесу любов» [5, с. 160].

У поезії «Тривання», написаній 1948 року, зображено воїна, який бачить сам себе по смерті. Протягати кулями, він рие землю поблідлими пальцями, щоб віддати свою кров батьківщині. Гомін війни стих, але одвічні закони життя незмінні. Минуле визначає сучасне та проектує майбутнє: «...І минуле, / Із себе визернивши понадбуле, / Ним житиме в істотах і речах [5, с. 159]. М.Орест розкрив образ маку відповідно до того, яке є в легендах про походження квітів.

Відлунали звуки пострілів, але диво любові й пам'яті про людину залишається:

«Про мене, дорога моя, в житах / Твоїй дитині шепчуть теплі маки» [5, с. 159].

Любов – категорія, що перебуває поза часом і простором. Незважаючи на зміни в природі й житті людини, любов незмінна (поезія «Любов» із циклу «Мініатюри»). Любов є мірою всього: «Збагни: чого всі речі світу варті, / Як вимір не кладе на них любов?» [5, с. 108].

Поезія «Скарга дівчини» написана в напівжартливому, співчутливому тоні, загалом не властивому ліричному героєві М.Ореста. Буяння дерев навесні суперечить стану дівчини, яка почувається самотньою. Серце порівнюється зі цвітом, який має давати радість світу, а дереву – плід. Не можна егоїстично присвоювати собі красу, потрібно розділяти свої почуття з кимось: «Самотнє серце, наче цвіту гроно, / І ти палаєш. Замкнене. В мені» [5, с. 169].

Любов із різницею у віці осмислена крізь призму зміни пір року. Ліричний герой тужить за коханою, як осінь за літом. Можливо, кохана в літньому одязі не прийде до осені, в якій перебуває ліричний герой. Бо ж про вік того, хто прагне взаємності жінки, сказано евфемічно: «Мій вік опадає кленовим листям, / Мій присмерк витає в вечорі млистім» [5, с. 182]. Осінь – не лише часопростір, це і внутрішній стан, а значить, зустріч двох неможлива: «Я осені повен, я – біль тривоги: / Не зійдуться наші ніде дороги!» [5, с. 182].

Попри зміни в природі образ коханої незабутній: навіть після того, як весна відійде, зима не буде суголосна внутрішньому стану ліричного героя, він не забуде своєї коханої («Небо весняне синіє...»). Листопадові вечори мучать і завдають страху, але ліричний герой має лампу любові, яка світить і не дає «...душі блідій спізнати вечір!» [5, с. 188].

Образ коханої жінки стирається з пам'яті, бо його затьмарюють суєта, біль, який народжує нові страждання. Та людині не дано знати остаточно, що є істинним, а що ні. Цінність і значущість того, що вона пережила, відкриється по смерті. На думку ліричного героя М. Ореста, це відбудеться, коли пам'ять окремої людини зіллється зі світовою пам'яттю:

*А те, що в ароматній тиші дна
Від будня і від я схвала пам'ять,
Розкриє тільки в судний день вона,
У світову вливаючися пам'ять* [5, с. 183].

Поезія з циклу «Взором перського» відкриває божественну у своїй досконалості красу обличчя жінки. Ліричний герой відчуває себе богом, тому що «...спізнав / Всю радість радостей, у всесвіті найпершу» [5, с. 187].

Для М.Ореста образ жінки є сконденсованим, чітко окресленим, але це не завадило поету надати цьому образу глибинного змісту. В поезії М. Ореста образ матері зовсім відсутній, що якоюсь мірою можна пояснити тим, що поет не відчував зв'язку із великою матір'ю-батьківщиною, бо перебував на теренах еміграції. Образ коханої, подруги овіяний у М.Ореста романтичним флером. При осмисленні образу жінки ліричний герой М.Ореста виявив культ неземної прекрасної дами, яка причетна до божественного світу насамперед завдяки своїй внутрішній красі. Почуття до жінки й сама жінка здатні допомогти в самовдосконаленні, наближенні до таємниць всесвіту та глибин людського духу.

Для ліричного героя М. Ореста любов – це на-самперед духовна близькість, розуміння, тепло. Образ жінки невіддільний від образу природи. Любов – джерело натхнення та навіть безсмертя. Цікавим є персоніфікований образ любові у вигляді убого вдягнутої жінки в поезії М. Ореста. Цей образ ілюструє невідповідність зовнішнього ви-

гляду внутрішній суті. Жінка, кохана, подруга, дівчина, яка здатна перетворити світ в ім'я добра, – така змістова наповненість образу в поезії М. Ореста. Глибоке дослідження творчої спадщини М. Ореста чекає на вдумливих дослідників, які намагатимуться розгадати «казковий вінець слова» [2, с. 250] поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заславський І. «Мислі й чуття небуденні...» (Поезія Михайла Ореста) / І. Заславський // Слово і час. – 1996. – № 11-12. – С. 13-18.
2. Керлот Х. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 608 с. – библиограф.: С. 600-602.
3. Костецький І. Михайло Орест (50 років життя – 25 років творчості) / І. Костецький // Кур'єр Кривбасу. – Липень-серпень 2007. – № 7-8 (212-213). – С. 246-253.
4. Куприянчик Л. Психология любви / Л. Л. Куприянчик. – Донецк : Сталкер, 1998. – 416 с. – библиограф.: С. 405. – (Серия «Психология»); ил.
5. Орест М. Держава слова : вірші та переклади / М. Орест [вст. ст. С. Павличко]. – К.: Основи, 1995. – 526 с.
6. Мифологический словарь / [И. Н. Лосева, Н. С. Капустин, О. Т. Кирсанова, В. Г. Тахтамышев]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 576 с. ; ил.
7. Прилюк Д. Кохання не залишу... [Художньо-документальні оповіді, новели] / Д. Прилюк. – К. : Молодь, 1980. – 166 с.
8. Розанов В. Возрасты любви / В. В. Розанов // Собрание сочинений. Во дворе язычников ; [под общ. ред. А. Н. Николюкина]. – М. : Республика, 1999. – С. 130-136.
9. Символы. Знаки. Эмблемы : Энциклопедия / авт.-сост. В. Э. Багдасарян, И. Б. Орлов, В. Л. Телицын / под общ. ред. В. Л. Телицына. – М. : Локид-Пресс, 2003. – 495, [1]с. ; ил., вкл. ; библиограф.: С. 493-495.
10. Словарь мифов / [пер. с англ. Ю. Бондарева] ; [предисл. Роя Уиллиса] ; под. ред. П. Бентли. – М. : Издательско-торговый дом «Гранд»; ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 432 с. ; ил. – (The Hutchinson).
11. Шпенглер О. Государство / О. Шпенглер // Закат Европы : [очерки морфологии мировой истории. 2. Всемирно-исторические перспективы] / [пер. с нем. и прим. И. И. Маханькова]. – М. : Мысль, 1998. – С. 340-495.
12. Эмблемы и символы / [вст. ст. и коммент. А. Е. Маховой]. – [2-е испр. и доп. изд. с оригин. гравюрами 1811 г.]. – М. : Интрада, 2000. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2011